

O'RTA OSIYO MUTAFAKKIRLARINING TIBBIYOT VA PSIXOLOGIYA SOHASIDAGI NAZARIYALARI

Salimova Vazira Erkin qizi
Osiyo Xalqaro Universiteti magistranti
Avezov Olmos Ravshanovich
Ilmiy rahbar:

Annotatsiya: Maqola tibbiyot va psixologiya fanlarining rivojlanish tarixi, o'zaro aloqadorligi, tibbiyot psixologiyasining tarkibiy qismlari hamda tibbiyot psixologiyasi borasida o'rganilgan izlanishlar tahlili va natijalari haqida yozilgan. Bugungi kunda inson salomatligida, ruhiyatida tibbiyot psixologiyasining o'rni va ahamiyatining yuqori qiymat kasb etayotganligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: klinik psixologiya, psixosomatika, neyropsixologiya, diagnostika, deontologiya, etika tamoyillari, psixogigiyena, psixoprofilaktika, psixodiagnostika.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda tibbiyot psixologiyasi, psixosomatik tibbiyot va psixoterapiyaga juda katta e'tibor qaratilmoqda.

Sog'liqni saqlash tizimi uchun malakali tibbiy psixolog va psixoterapevtlarni tayyorlash eng dolzarb muammolardan biridir.

Malakali kadrlarni tayyorlash uchun hozirgi zamon talablariga javob beradigan o'quv adabiyotlarini yaratish juda muhimdir.

Tibbiyot psixologiyasi, tom ma'noda, bemor psixologiyasini o'rganuvchi fandır. Lekin bu ta'rif uning barcha imkoniyatlarini qamrab bera olmaydi, albatta. Chunki u sog'lom kishilarda kasallikni keltirib chiqaruvchi barcha tashqi va ichki omillarni o'rganadi hamda ularning sabablarini izlaydi. Tibbiyot psixologiyasi chegara bilmas, keng qamrovli fandır. U uzoq tarixga ega bo'lib, o'zining rivojlanish bosqichida bir nechta davrlarni bosib o'tdi.

Tibbiyot psixologiyasi quyidagi asosiy masalalarni o'rganadi:

- 1) bemor va tibbiyot xodimi shaxsi, ular orasidagi o'zaro munosabatlar;
- 2) psixoprofilaktika, psixogigiyena va deontologiya muammolari;
- 3) shifokor siri va etikasi;
- 4) yosh bilan bog'liq tibbiyopsixologik muammolar;
- 5) sezgi, idrok, diqqat, xotira, shaxs, xulqatvor, temperament, stress, hissiyot, tafakkur, ong;
- 6) psixodiagnostika;
- 7) psixosomatik sindromlar;
- 8) turli kasalliklarda bemorlar psixologiyasi;
- 9) psixofarmakoterapiya;
- 10) psixoreabilitatsiya tamoyillari.

Tibbiyot psixologiyasini boshqa tibbiyot fanlaridan ajratib o'rganish xato bo'lur edi. Har qanday kasallik asosiy davolash choralaridan tashqari, bemorga ruhiy ta'sir qilishni

ham taqozo etadi. Masalan, operatsiyaga tayyorlanayotgan bemorni jarroh yaxshi soʻzlar bilan tinchlantirib, operatsiyaning muvaffaqiyatli oʻtishi va undan soʻng sogʻayib, oyoqqa turib ketishiga ishoniradi. Operatsiyadan soʻng ham bemor bilan suhbatlashish, asosan, uning ruhini koʻtarish va asabini tinchlashtirishga yoʻnaltiriladi. Bu ish bilan albatta, jarrohning oʻzi va boshqa tibbiyot xodimlari shugʻullanadi.

ASOSIY QISM

Odamzot paydo boʻlibdiki, turli kasalliklarga qarshi kurashib kelgan. Bemorni darddan xalos qilish uchun turli xil usullar oʻylab topilgan. Qadimda bemorlarni davolashda giyohlarni koʻp qoʻllashganini tarixiy manbalardan yaxshi bilamiz, lekin ruhiy taʼsir oʻtkazish yoʻli bilan davolash qachondan boshlanganligi bizga nomaʼlum. Shuni alohida taʼkidlash lozimki, hozirgacha nomi maʼlum boʻlgan deyarli barcha tabiblar bemorlarni davolashda ruhiy taʼsir qilish usullaridan unumli foydalanishgan. Ularning aksariyati birinchi tabib – organizmning oʻzi va aynan organizm har qanday kasallikka qarshi kurashishi kerak, bizning vazifamiz esa unga yordam berishdir, deyishgan.

Qadimgi davr adabiyotiga nazar tashlaydigan boʻlsak, tibbiyot, falsafa va psixologiya fanlari chambarchas bogʻlanib ketganligining guvohi boʻlamiz.

Miloddan ilgari yashab oʻtgan deyarli barcha faylasuflar tibbiyot va psixologiyaga oid oʻz fikrlarini yozib qoldirishgan, chunki ular ruhiy kuchlar manbaini inson miyasi bilan bogʻlashgan.

Qadimgi Xorazm hududida miloddan avvalgi VI asrda bitilgan zardush tiylarning muqaddas kitobi «Avesto»da tibbiyot va psixologiyaga oid muhim maʼlumotlar keltirilgan. «Avesto» uch kitobdan iborat boʻlib, uning birinchi kitobida («Vendidat») tibbiyotga oid maʼlumotlar berilgan.

Bundan deyarli 2400 yil oldin bitilgan ushbu kitobdagi maʼlumotlar hozirgi davrning har qanday olimini hayratga soladi. Unda jismoniy va ruhiy poklanish haqidagi qonunlar majmuasi keltirilgan. «Avesto» kitobida biz koʻrish, eshitish, hid va taʼm bilish markazlari miyada joylashgan, degan fikrlarni uchratamiz.

Kitobda «Hayot markazi» suyak iligida boʻladi deyiladi. Shuningdek, kitobda odam anatomiyasi va fiziologiyasiga oid juda qiziqarli maʼlumotlar keltirilgan, inson salomatligini saqlash yoʻllari yoritilgan.

«Avesto»da nafaqat ruhiy tushkunlik, balki jismoniy zoʻriqish ham kasallikka olib kelishi aytilgan.

Kasalliklarni davolashda jarrohlik va ruhiy tinchlantirish davolashning asosiy usullaridan biri, deb taʼkidlanadi. Kitobda gigiyena, profilaktika, ozoda yurish, yomon narsalarga yaqinlashmaslik, toza havoda sayr qilish, sifatli ovqatlar tanovul qilish va toza ichimlik suvi ichish haqida ham koʻplab maʼlumotlar beriladi.

Shuningdek, yoshlar jismoniy va ruhiy baquvvat boʻlishi uchun toʻyib ovqatlanishi, yetarli darajada ovqatlanmaydigan xalqlarda kamquv vatlik holatlari kuzatilishiga ham alohida toʻxtalib oʻtilgan.

Koʻrib turganingizdek, yurtimizda Gippokratdan deyarli 150 yil oldin tibbiyot va ruhiyatga oid ilmiy qarashlar juda yaxshi yoritilgan.

IX asr boshlarida Sharqda, ya'ni Bag'dod, Buxoro va Xorazmda boshqa tabiiy fanlar qatori tibbiyot ham jadal rivojlanadi.

Bag'doddagi tibbiyot dargohlarida bemorlarni davolashda ruhiy ta'sir qilish usullari keng qo'llanilgan.

Bemor bilan tibbiyot xodimi o'rtasidagi munosabatlar, psixologik usullar, turli kasalliklarning kelib chiqishida ruhiy omillarning ahamiyati, ularni oldini olish kabi bilimlar rivojlana boshladi. Bu davrda tibbiyot psixologiyasi poydevori yaratilishi boshlandi, desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Bag'doddagi tibbiyot muassasalari butun dunyoda tan olinib, Yevropada ham katta shuhrat qozondi.

Eronda tavallud topgan mashhur mutafakkir Abu Bakr ar-Roziy (865–925yy.) tibbiyot olamida o'chmas iz qoldirdi.

U o'z davrining buyuk tabibi bo'lgan va tarixchilarning yozishicha, bemorlarni davolashda xatoga yo'l qo'ymagan.

U biror yangi dorini bemorga berishdan oldin hayvonlarda sinab ko'rgan. Roziy bemorlarni davolashda ruhiy ta'sir qilish bilan birga parhezga ham katta e'tibor qaratgan.

U mizoj, falajlik, jinsiy aloqa, gigiyenik tadbirlar va dorishunoslik haqida ko'p risolalar bitgan.

Ularning ba'zilari G'arb tillariga tarjima qilinib, u yerda bir necha asrlar o'qitib kelingan. Roziy o'zi boshqarayotgan shifoxonada «kasallik tarixnomasi»ni yaratgan va bemorning holahvolini davolashning birinchi kunlaridan boshlab muntazam qayd qilib borgan.

Bu esa unga bemorni davolash mobaynida sinchkovlik bilan kuzatuv olib borish imkonini bergan. Abu Bakr ar-Roziy bemorlarni kuzatish jarayonida kasallikning kelib chiqish sabablari va oqibatlarini o'rgangan.

Shu tariqa tibbiy profilaktika va psixogigiyena fanlariga asos solgan. U vrach burchi, tibbiy maslahatlar haqida ham o'z fikrlarini yozib qoldirgan.

Sharqda yashab ijod qilgan tabiblar hayoti va ijodini atoqli tarixchi olim, professor Asadulla Qodirov «Tibbiyot tarixi» kitobida batafsil yoritgan. U o'z asarida Sharq va G'arb olimlarining fikrlarini bir-biri bilan taqqoslaydi, klassik fikrlarni hozirgi zamon tibbiyoti bilan solishtirib o'rganadi. Olim ayniqsa, buyuk mutafakkir Abu Ali ibn Sino (980–1037) hayoti va faoliyati haqida juda katta tahliliy ma'lumotlar keltirgan.

Abu Ali ibn Sino tibbiyotning deyarli barcha sohalariga taalluqli «Tib qonunlari» asarida tibbiyot va psixologiyaga oid bir qancha fikrlar keltirgan.

Bu asar haqli ravishda dunyoning deyarli barcha tillariga tarjima qilingan va tibb ilmini zabt etishda dasturulamal bo'lib xizmat qilgan. Ibn Sinoning ahvoli og'ir bemorlarni davolashda ishlatgan turli xil usullari (giyohlar bilan davolash, ruhiy ta'sir qilish) afsonaga aylangan. Aslida bular afsonaga aylangan haqiqatdir.

Zigmund Freyd nevrozga uchragan bemorlarni davolashda Ibn Sino usulidan foydalangan bo'lsa, ajab emas. U bemorlarga nafaqat kasallik bilan bog'liq bo'lgan, balki shaxsiy hayotidagi muammolarni ham so'zlatib, bemorlarda psixologik katarsisni (ruhiy poklanish) yuzaga keltirgan.

Birorta ham siri qolmay, barcha dardini so'zlagan bemor ruhan ancha yengil lashib, ba'zi hollarda butunlay tuzalib ham ketgan.

Ibn Sino har bir bemorni davolashdan oldin uni diqqat bilan o'rganish, oilasi va yashash sharoiti bilan tanishish o'ta muhimligini uqtirgan. Uning bu fikrlari psixogigiye fani vazifalariga o'xshab ketadi.

Ibn Sino asarlarida psixoprofilaktikaga oid ishlarni ham ko'p uchratamiz.

Masalan, mutafakkir kasalliklarning oldini olishda tarbiyaga alohida urg'u bergan. «Tarbiya erta bolalik davridan boshlanishi kerak», degan edi Ibn Sino. Shuningdek, u bolani qo'rqqoq, g'amgin yoki juda erka qilib tarbiyalamaslik, otaona bola nimani xohlayotganini doimo sezishi va o'sha narsani bolaga yetkazib berishga harakat qilishi, yomon narsalardan esa yiroqlashtirishlari zarurligini uqtirgan. Bu qoidalarga rioya qilish bolaning zehni o'tkir, tanasi sog'lom o'sishini ta'minlashini ta'kidlab o'tgan.

Ibn Sino bir qator kasalliklar kelib chiqishi asab tizimiga bog'liq ekanligi, g'azab, qo'rquv, qattiq siqilishlar organizmni holsizlantirib, turli kasalliklarning yuzaga kelishiga sababchi bo'lishi haqida o'z fikrlarini yozib qoldirgan. U quyidagi tajribani o'tkazgan. Bitta qo'yni oddiy sharoitda, ikkinchisini esa qafasda saqlab, ikkalasini ham bir xil boqqan. Qafasdagi qo'yning atrofida bo'ri aylanib yurgan. Birikki kundan so'ng atrofida bo'ri aylanib yurgan qafasdagi qo'y yem yemay qo'yadi va holdan toyib o'ladi. Ibn Sino qo'yning o'limiga ruhiy zo'riqish va buning natijasida organizmning holdan toyishi sabab bo'lgan, deb xulosa chiqargan.

Ibn Sinoning organizm faoliyatini boshqarishda asab tizimining ahamiyati haqidagi ta'limoti Yevropa olimlari tomonidan XX asr boshlarida yaratilgan nervizm ta'limotiga juda o'xshab ketadi.

Ibn Sino tomir urishining asab tizimi faoliyatiga bog'liqligini ko'p tajribalarda isbotlab bergan. U ko'pgina kasalliklarni tomir urishiga qarab aniqlagan. Ibn Sino nafaqat turli kasalliklarda tomir urishining o'ziga xos xususiyatlarini o'rgangan, balki turli hissiy zo'riqishlar va asab kasal liklarida tomir urishi o'zgarishlarini mufassal bayon qilgan.

Ibn Sino deontologiya muammolariga ham bag'ishlab ko'p risolalar bitgan. Uning «Kasallikni emas, kasalni davola», degan iborasi bor. Har qanday bemorni davolashda uning shaxsini e'tiborga olish kerak, deb yozgan edi u. Ibn Sino Gippokratning temperament haqidagi ta'limotini chuqur o'rganib, quyidagi xulosaga keladi: barcha hayotiy muhim jarayonlarda ikkita qaramaqarshi hodisalar, ya'ni «qaynoqsovuq» va «quruqnam» barobar bo'lishi kerak. Agar ular orasida nomutanosiblik boshlansa, mizoj aziyat chekadi va kasalliklar boshlanadi.

Ibn Sino «Har bir odam ma'lum mizojga taalluqli va bemorni davolayotganda bunga albatta e'tibor qilish kerak», deb yozadi. U kasalliklar rivojlanishida ruhiy omillarga katta e'tibor qaratib, kasallikning har kimda har xil kechishini uqtirib o'tgan va bu holat bemorning mizoji, oilaviy sharoiti, qaysi ijtimoiy tabaqaga mansubligi va qolaversa, uni kim davolayotganiga bog'liq, degan.

Shu yerda «mizoj» tushunchasi haqida batafsil to'xtalib o'tsak. Chun ki temperament va mizoj tushunchalari birbiriga yaqin tursada, bu so'zlar sinonim emas. «Mizoj»

tushunchasini Xitoy, Yunoniston va Sharq olimlari asarlarida ko'p uchramiz. Mizoj deganda issiqlik, sovuqlik, quruqlik va ho'llik omillari ko'zda tutilgan. Undan tashqari «rutubatlar» degan tushuncha ham mavjud. Rutubatlar deganda organizmdagi to'rt xil suyuqlik – qon, safro (jigar o'ti), savdo (qora o't) va flegma (shilliq suyuqlik) tushuniladi. Rutubatlar (gumoral) tushunchasini yunon hakimlari o'ylab topishgan. Bu tushunchaga asoslanib Hippokrat rutubatlar nazariyasini yaratdi va odamlarni to'rt toifaga ajratdi, ya'ni temperament haqida ta'limot dunyoga keladi.

Ibn Sino ham mizoj tushunchasini unsurlar bilan bog'lagan va mizojni unsurlardan kelib chiqqan xususiyat deb bilgan. Mizoj va rutubatlar nazariyasi, ayniqsa, Sharq tibbiyotida uzoq vaqt hukm surdi. Tarixchi olim A.A.Qodirov (2005) fikricha, bu vaziyat kasalliklar sababini tajriba yo'llari bilan o'rganishni orqaga surib yubordi. Yevropa olimlari bu nazariyalarning istiqbolsiz ekanligini payqab, XVII asrdayoq undan voz kehdilar va tibbiyotda tajriba usulini qo'llab, katta muvaffaqiyatlarga erishdilar. Sharq tibbiyoti esa, boshqa aniq fanlar (fizika, matematika) singari orqada qolib ketdi. G'arb olimlari aniq fanlar yutuqlaridan foydalanib, Ibn Sino kabi olimlarning ishlarini aynan tajriba yo'li bilan isbotlab, katta yutuqlarga erishdilar.

Ibn Sino ba'zi odamlarning beixtiyor o'zlarida kasallik belgilarini paydo qilishi va undan aziyat chekib yurishlarini aytib o'tganligi olimlarda katta qiziqish uyg'otgan. Hozirgi zamonda nevrozning ayrim turlari mutafakkir aytgandek rivojlanadi. Ibn Sino shunday degan edi: «Barcha ruhiy kuchlarning manbai va ta'sir qiladigan joyi asabdir, uni ortiqcha zo'riqtirish turli kasalliklarga olib keladi. Bosh miya butun organizm faoliyatini boshqaradi va ruhiyat manbai hisoblanadi».

Ibn Sino risolalarida asab markazlari ichki a'zolardan maxsus uzun tolalar orqali ma'lumot olib turishi va ularning faoliyatini boshqarishi haqidagi ma'lumotlarni uchramiz. Fikrimizcha, Ibn Sinoning tana va ruhiyatning yagonaligi haqidagi qarashlari hozirgi kunda zamonaviy tibbiyot yutuqlari sababli to'la tasdiqlanib, psixosomatik tibbiyot deb ataluvchi fanga asos soldi.

Ibn Sino «Xotira buzilishi bosh miyaning orqa qismi, tafakkur buzilishi miyaning o'rta qismi, idrok buzilishi esa miya qorinchalari zararlanishi bilan bog'liq», deb fikr yuritgan. U depressiya, epilepsiya, ong buzilishlari, gallyutsinatsiya, alahsirash, tafakkur va xotira buzilishlari haqida ko'p yozgan hamda ularning turlarini ajratib o'rgangan.

Sharqlik yana bir buyuk alloma Ismoil Jurjoniy (1042–1136) ham bizga katta meros qoldirdi. U Xorazmda yashab ijod qiladi va tibbiyotga oid bir qancha asarlar yozdi. Ulardan eng mashhurlari «Ibn Sino haqida so'z», «Xorazmshoh xazinasini» va «Xastaliklarni aniqlash usullari»dir. Bu asarlar ichida «Xorazmshoh xazinasini» Jurjoniyga katta shuhrat keltirdi. Tarixchilar bu asarni Ibn Sinoning «Tib qonunlari» asariga mohiyatan yaqin qo'yganlar. Bu kitob 10 qismdan iborat bo'lib, unda tibbiyot va bemorlar psixologiyasiga bag'ishlangan bir qancha fikrlar bayon qilingan.

Qadimgi Sharqda ilmfan va tibbiyot gurkiragan bo'lsa, Yevropa mam'lakatlari fanida turg'unlik hukmron edi. Yevropa fanidagi turg'unlik ayniqsa, V-XV asrlarga to'g'ri kelgan (deyarli ming yil). XVI asrdan boshlab, Yevropada aniq fanlar rivojlana boshladi va tibbiyotda ham buyuk kashfiyotlar qilindi. Shuning uchun ham XVI–XVII asrlar Yevropada

Uyg'onish davri deb ataladi. Bu davrda biologiya va fiziologiya sohasida buyuk olimlar yetishib chiqdi (A. Vezaliy (1514–1564), V. Xarvey (1578–1657) va boshqalar). A. Vezaliy (1543) bosh miyani ochib o'rganib, o'zining dastlabki xulosalarini chop etadi va «Ruhij jarayonlar miya suyuqliklari bo'ylab oqadi», degan fikrni ilgari suradi.

XULOSA

Tibbiyot psixologiyasi barcha tabiiy va aniq fanlar ta'siri ostida rivojlandi va alohida fan sifatida butun dunyoda tan olindi. Bugungi kunda rivojlanayotgan va organizmda vujudga kelayotgan ko'plab kasalliklarning o'chog'i ruhiyat bilan bevosita bog'liq ekanligini guvohi bo'lib turibmiz, hattoki, somatik kasalliklarda ham. Bunday bemorlar bilan ishlash va kasalliklarning oldini olishni o'rganishda tibbiyot psixologiyasining o'rni muhim va bu fanga bo'lgan ehtiyoj va talabning ortishiga sabab bo'lmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vasila Karimova “Salomatlik psixologiyasi”. -T.: 2005.
2. Ibodullayev Z.R. “Tibbiyot psixologiyasi”. Darslik. -T.: 2008, 378 b.
3. Ibodullayev Z .R. “O'zbekistonda tibbiyot psixologiyasini o'qitish kontseptsiyasi”. ”Patologiya jurnali”, 2009. №.1, 31-33 b.
4. 4) Olimov X.O., Olimov U.X. “Psixiatriya klinikasining muqaddimasi”. -T.: 1997. Avezov O.R. Oila psixoterapiyasi nazariyalari. Darslik, ” Kamolot” nashriyoti, 2024 yil. 316 bet.
5. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda psixologik xizmat Darslik, ”KAMOLOT” nashriyoti, 2023 yil. 332 bet.
6. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda oilaga psixologik xizmat ko'rsatish amaliyoti. PEDAGOGIK MAHORAT Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 5-son (2021-yil, oktabr). Buxoro, 2021 y. B. 145-150.
7. Avezov O.R. Psychological relations between family members. Ssientifis Journal Impast Fastor. VOLUME 2 | ISSUE 2. ISSN 2181-1784. SJIF 2022: 5.947 February 2022 www.oriens.uz. P-945-949
8. Avezov O.R. Mental Status and Behavioral Reastions in Emergensity. and Extreme Emergencies AMERISAN JOURNAL OF SOSIAL AND HUMANITARIAN RESEARSH. ISSN: 2690-9626 Vol.3, No 1, 2022. <https://www.grnjournals.us/index.php/AJSHR/artisle/view/714>
9. АВЕЗОВ О.Р. Психологическая служба в экстремальных ситуациях. Вестник интегративной психологии. № 79. Ярославл. 2019. С. 23-26.
10. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda stressbardoshlik tushunchasi. International Conference on Developments in Education. Hosted from Amsterdam, Netherlands <https://econferencezone.org> 22nd Feb. 2023. B. 63-67
11. АВЕЗОВ О.Р. Экстренная психологическая помощь в экстремальных ситуациях. Вестник интегративной психологии. № 21. Ярославл. 2020. С. 34-37
12. АВЕЗОВ О.Р. Психологические причины страха. Вестник интегративной психологии. № 19. Ярославл. 2019. С. 34-38.

13. Avezov O.R. Ekstremal va favqulotda vaziyatlar to'g'risida zamonaviy tushunshalar. Pedagogik mahorat. № 6(76) Buxoro. 2020. B. 106-109.
14. Avezov O.R. Role of strong-willed processes in formation of the personality. Xalqoro ijtimoiy fanlar anjumani. Buxoro, 2018 y. 17- 21 oktabr
15. www.natlib.uz
16. www.fikr.uz